

Н.Е. МІЛОРАДОВА

канд. психол. наук

Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 159.923+343.22

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Розглянуто та проаналізовано деякі психологічні аспекти злочинної поведінки, особливості особистості злочинця та психологічні складові системи «злочинець-злочин-жертва».

Розгляду питання виокремлення особливостей кримінальної поведінки присвячено багато наукових робіт та досліджень, що має під собою значне підґрунтя. Кримінальна поведінка відрізняється від правослужняної не тільки за змістом, але й за психорегулятивними особливостями. У зв'язку з цим, об'єктом пильної уваги кримінальних психологів виступають, з одного боку, витоки асоціальності злочинців, рівень їхніх антисупільних поглядів, кримінальних звичаїв та навичок, а з іншого – роль криміногенної ситуації, асоціального суб'єкту особисто та потерпілого у розвитку злочинної дії. У ХХ сторіччі фахівцями кримінального права та психології, криміналістиці та соціології запропоновано багато підходів щодо з'ясування причин злочинності та особистості злочинця. При цьому психологічні теорії орієнтовані більше на аналіз особистісних детермінант та вплив на формування злочинця малих груп. В літературі розглядаються такі основні теорії психологічних причин злочинності та особистості злочинця:

- 1) біопсихологічні (Ломброзо, Кречмер, Смит; Штумпф, Шелдон, Глюк, Атлас, Коллам та ін.);
- 2) психоаналітичні теорії (Штауб, Карпмен, Бромберг та ін.);
- 3) рис особистості (Олпорт, Айзенк та ін.);
- 4) емоційних проблем (Курцберг, Бартол, Монахем та ін.);
- 5) соціально-когнітивного навчання (Сатерленд, Бандура, Баргес та ін.);
- 6) розумової відсталості та душевних розладів (Годдарт, Пульман, Сатерленд, Купер, Сакс, Кенделл та ін.);
- 7) соціопатичної особистості (Клеклей, Гоу, Шнайдер, Рід та ін.);
- 8) соціального контролю (Сайке, Матза та ін.);
- 9) розумових моделей (Йохельсон, Саменов та ін.);
- 10) Я-концепції і Я-психології (Роджерс, Кохут та ін.)

[1].

За останні роки ці питання також розглядали такі видатні науковці, як С.М. Іншаков, О.Р. Ратинів, Ю.М. Антонян, М.І. Єнікєєв, В.Ф. Пірожков, В.С. Медведєв, В.Є. Коновалова, А.Ф. Зелінський та багато інших. Вони привернули увагу фахівців до вивчення зв'язку та взаємовпливу особистісно-психологічних якостей злочинця з біологічними та соціальними факторами, що детермінують кримінальну поведінку.

Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики, кримінології, кримінальної психології з'ясування причин злочинності, механізмів злочинної поведінки, класифікації та типології злочинців потребують нових розробок в сфері вивчення особистості злочинця. Для реалізації цілей, які виокремленні, необхідно отримати суттєву психологодинамічну характеристику всього кола умов, причин, якостей та наслідків злочину, та на цій основі виявити роль особистого фактора, його конкретний зміст в ситуаціях здійснення різних видів злочинної поведінки. Отже, метою цієї статті є розгляд всіх перелічених вище психологодинамічних характеристик для з'ясування їх ролі у формуванні особистості злочинця та їхнього впливу на його поведінку. Новизна роботи полягає у виділенні факторів, які породжують злочинну дію, та урахуванні, при визначенні психологічних особливостей злочинця, складових елементів системи «злочинець-злочин-жертва».

Проблема психологічного вивчення особистості злочинця має різноманітні аспекти, що визначаються правовим станом особи, яка скоїла злочин, та задачами правоохоронної діяльності. Злочинець, згідно зі своїм правовим станом, вивчається як суб'єкт суспільно небезпечної дії, посткримінальної поведінки або як об'єкт виправлення та профілактики. Кожному підходу відповідає свій аспект та задачі психологічного вивчення особистості злочинця. Зосередимось більш детально на вивченні особи злочинця як суб'єкта суспільно небезпечної поведінки. У даному випадку головним напрямком роботи буде визначення психологічних передумов такої поведінки.

Існує сукупність факторів, які породжують злочинну дію. Вони мають назву «криміногенний комплекс», до основних складових якого належать:

- особистість злочинця;
- кримінальна ситуація;
- взаємодія між особистістю та ситуацією [2].

За межами цього комплексу вивчення особистості злочинця є малоефективним. Але, на наш погляд, до цього комплексу необхідно віднести також особистість жертви злочину - потерпілого. При розгляді здійсненого злочину жертва завжди є невід'ємною частиною системи «злочинець-злочин-жертва». Тому вивчення особливостей поведінки жертви, рівня її ввічливості, індивідуального та ситуативного компонентів ввічливості, наявності зв'язку

між жертвою та злочинцем завжди сприяє визначенню причин скоєного злочину та виявленню психологічних характеристик особистості злочинця.

Процес розслідування злочину в системі «злочинець-злочин-жертва» залежить від з'ясування психологічних особливостей його учасників. Кожний із елементів цієї системи має складну та багатопланову структуру, компоненти якої також вступають у взаємодію між собою. Ці особливості можна умовно поділити на три групи:

- перша група поєднує особливості, що пов'язані з властивостями суб'єкту злочину, тобто злочинця;
- друга група складається з особливостей притаманних об'єкту злочину - жертві;
- третя група об'єднує особливості ситуації здійснення злочину, тобто його можна умовно назвати «ситуативний компонент».

Більш детальне вивчення запропонованої системи дозволяє розглянути злочин як взаємодію зовнішніх та внутрішніх факторів, яка потребує психологічного аналізу об'єктивних передумов здійснення такої кримінальної дії. Об'єктивні, тобто зовнішні для суб'єкта фактори необхідно відносити до двох груп, перша – попередні обставини формування особистості злочинця, друга – безпосередні обставини формування конкретної злочинної дії, тобто об'єктивні умови, що визначають виникнення та здійснення конкретного злочину. Але все ж таки безпосередні причини та витоки кримінальної поведінки треба розглядати з точки зору психологічних особливостей злочинця. Особистість злочинця - це сукупність типологічних якостей індивіда, що зумовили скоєння ним злочинної дії визначеного виду. Тобто характеризування особистості злочинця включає в себе дослідження типологічних криміногенно-значимих якостей особи.

Оцінюючи особистість людини, яка скоїла злочин, необхідно виокремити домінуючі мотиви та способи життєдіяльності. В першу чергу необхідно звертати увагу на джерела спонукання, мотивації, що характеризують вибірковість діяльності та поведінки особистості. Крім того, з психологічної точки зору, треба також розглядати процес формування психологічної готовності суб'єкта до скоєння злочину. Головними складовими якого є:

- формування змістовного образу криміногенної ситуації;
- виникнення активних спонукань до дій, які включають комплекс мотивів особистості;
- посилення чи зниження інтенсивності спонукання, пов'язане зі змінами або переструктуруванням домінуючих мотивів;
- виникнення, змістовне визрівання або зміна цілей та пов'язаного з цим засобом скоєння злочину;
- виконавче регулювання, тобто психічна регуляція безпосередньо здійсненого поведінкового акту як реалізації цілі [3].

Існують декілька етапів та типів формування психологічної готовності до протиправної поведінки, які залежать від якостей особи, обставин соціальної ситуації, кримінального змісту дії. Процес формування готовності може бути як імпульсивним, так і відносно довгим та достатньо суперечливим в мить визрівання рішучості до здійснення протиправної вчинку.

Вивчення другого елементу запропонованої системи, а саме жертви злочину - потерпілого, може дати нам багато підказок для виокремлення психологічних якостей особи злочинця. Підґрунтя такого підходу ми знаходимо у вивченні дозлочинних взаємостосунків між потерпілим та злочинцем. Так, В.С. Мінська у своїх дослідженнях вказує на те, що у багатьох випадках між злочинцем та його жертвою існують певні стосунки, ґрунтовне вивчення яких може сприяти з'ясуванню причин та мотивів злочину. За її даними 15 % засуджених знаходилися з потерпілим у ворожих стосунках, що базувалися на почуттях ревності, задрощів, злості та образи; 35 % засуджених мали з потерпілим добрі відносини, лише поведінка одного з них у конкретній життєвій ситуації визначила вирішення конфлікту шляхом скоєння злочину. Тільки 20 % засуджених знаходилися у байдужих стосунках з потерпілим. Крім цього, класифікуючи форми поведінки жертви, В.С. Мінська підкреслює, що в більшості випадків насильницьких злочинів поведінка потерпілого провокувала скоєння цих злочинів. У проведених автором дослідженнях вбивств і спричинення тілесних ушкоджень внаслідок негативної поведінки потерпілих встановлено, що безпосередньо перед скоєнням злочину між потерпілим і злочинцем в переважній більшості випадків (95 %) відбувалася сварка [4].

Визначення психологічних характеристик потерпілого, характеру взаємостосунків між злочинцем та жертвою, особливостей дозлочинної поведінки та поведінки жертви на момент скоєння злочину; виявлення наявності елементів провокування з боку потерпілого та інше дає можливість виокремлення психологічних якостей особи злочинця.

До складу «ситуативного компоненту» системи «злочинець-злочин-жертва» належать конкретні умови, пов'язані з соціальним оточенням. Це такі, що, з одного боку, сприяли чи не сприяли скоєнню злочину, та, з іншого боку, умови, в яких злочин було скоєно. При цьому мається на увазі як мікросередовище, так і макросередовище. Під мікросередовищем розуміють соціально-психологічний клімат в родині як злочинця, так і його жертви; соціально-побутові та матеріальні умови життя; взаємини злочинця та жертви із товаришами та знайомими; рівень конфліктності відносин як у трудовому колективі, так і в родині, та таке інше. Під макросередовищем – політична та економічна ситуація в державі; ступінь резонансності злочину в суспільстві; рівень віктимності та криміногенності суспільства; наявність та функціонування державних соціально-правових захисних механізмів, та інше. Багато фахівців вважають, що такі процеси, як криміналізація та віктимізація мають однакове джерело – соціальні умови. Будь-яке соціальне середовище може бути подано у вигляді набору подій, сполучення яких породжує конкретні ситуації, що у деяких випадках сприяють злочину, а в інших – ні. Тобто, навколишнє середовище може утримувати в собі значну низку передумов, що об'єктивно створюють реальну можливість для здійснення злочинної форми поведінки.

Таким чином, розгляд особистості злочинця в системі «злочинець-злочин-жертва» з урахуванням всіх характеристик складових цієї системи сприяє визначенню психологічних механізмів здійснення злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Энциклопедия юридической психологии /Под общ. ред. А.М. Столяренко. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. –607 с.
2. Ратинов А.Р. Личность преступника как объект психологического исследования. –М., 1979. –186 с.

3. Пастушеня А.Н. Криминогенная сущность личности преступника: Методология познания и психологическая концепция. –Минск, 1998. –154 с.
4. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. –М.: Изд-во «Эксмо», 2006. –1008 с.

Надійшла до редколегії 25.10.2006

МИЛорадова Н.Э. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА

Рассмотрены и проанализированы некоторые психологические аспекты преступного поведения и особенности личности преступника, а также психологические составляющие системы «преступник-преступление-жертва».

MILORADOVA N.E. PSYCHOLOGICAL FEATURES FOR STUDY OF CRIMINAL PERSONALITY
Considered and analyzed psychological aspects of criminal conduct and feature of personality criminal and psychological constituents of the system «criminal is crime is victim».

УДК 159.9:343.914

Г.В. ПОПОВА*, канд. психол. наук, доц.,
О.О. НАЗАРОВ**

*Харківський національний університет внутрішніх справ**
*Новоодеський РВ ХМВС України в Миколаївській області***

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАНЬ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ВБИВСТВО ЩОДО СКОЄНОГО НИМИ ЗЛОЧИНУ ТА КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА РОБОТИ З ЕМОЦІЙНОЮ СФЕРОЮ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ТИПУ

Аналізуються гендерні особливості почуттів злочинців, які вони відчували в момент скоєння вбивства та з плином часу. Пропонується корекційна програма роботи з вбивцями з урахуванням гендерних особливостей емоційної та мотиваційної сфер особистості.

У нашій сучасності, на жаль, насилля існує у самих різноманітних сферах життя та в усіх соціальних прошарках. Його найнебезпечнішою формою виступає вбивство особи особою, оскільки воно посягає на саму дорогу річ для людини – на її життя. Саме тому, що попередження вбивства є важливим завданням юридичної психології та юридичної практики, важливими є дослідження, які направлені на аналіз особистісних механізмів скоєння вбивства для розробки корекційних програм, спрямованих на виправну та профілактичну роботу зі злочинцями.

Характеристикою злочинців, виявленням їх типів займалися різні автори [1-3]. В насильницьких злочинах, як вказують автори, часто фіксується жорстока агресивність, що проявляється в нанесенні жертві тяжких фізичних та психічних травм. Цей тип агресивної поведінки злочинця свідчить про глибоку особистісну деформацію, про сформованість у особистості стійкої установки на агресивну поведінку, на постійну готовність індивіда наносити шкоду людям на фоні крайнє зниженого соціального самоконтролю особистості.

Для осіб, що скоїли насильницькі злочини, характерні такі психологічні риси: дефектність соціальної ідентифі-

кації, емоційна тулість, імпульсивна агресивність. Злочинці, що винні у вбивствах, тілесних ушкодженнях, звалтуванні, хуліганських діях, відрізняються крайньою десоціалізованістю, стереотипізованістю асоціальних поведінкових навичок, в багатьох випадках страждають алкоголізмом. Типовими проявами цих осіб є крайній егоцентризм, бажання швидкого задоволення спонтанно виниклих бажань, примітивізм та цинізм. В насиллі вони знаходять єдиний засіб вирішення власних конфліктів. Для них є типовим широке використання засобів психологічного самозахисту - самовиправдання ними своєї антисоціальної поведінки, перекладання вини на потерпілого та зовнішні причини [1].

Негативні якості даної категорії злочинців формуються в дуже негативних умовах соціального оточення: знижений соціальний контроль, емоційна деривація в дитинстві, відчуження від сім'ї та соціально-позитивних груп. З агресивною поведінкою корелюють такі негативні якості емоційної сфери особистості, як підвищений рівень тривожності, злобність, егоцентризм, знижена толерантність (неспроможність переносити труднощі), неспроможність до емоціонального співчуття (асінтонність) на фоні аутиз-